

SLOVENSKI FAKSIMILE V 19. IN V PRVI POLOVICI 20. STOLETJA: PREDMODERNI FAKSIMILE

Mihael Glavan

Oddano: 21.10.2004 - Sprejeto: 30.11.2004

Izvirni znanstveni članek

UDK 094:091(497.4)

Izвлеček

Tiskarji na področju slovenskih dežel se niso lotili tiska faksimilov vse do začetka 20. stoletja niti niso o tem poprej kaj strokovnega zabeležili. Razvoj slovenskega faksimila se kljub temu pričinja skoraj celo stoletje prej. Predstavljamo ga v soočanju z evropskimi vzporednicami in izčrpno analiziramo starejše slovenske faksimile v predmoderni dobi (1829-1959), ki so bili doslej premalo znani ali celo neznani, predvsem pa strokovnoznanstveno neraziskani. Presenetljivo visoko strokovno raven, tehnološko in uredniško, izkazujejo naši prvi faksimili v 19. stoletju, ki jim je v odločilni meri botroval Jernej Kopitar. Za predmoderni faksimile je s tehnološkega vidika značilno, da že dosega visoko stopnjo preciznega prenosa izvirnega rokopisa ali risbe, pomanjkljiv pa je še glede drugih kriterijev. Prva polovica 20. stoletja kaže na tem področju skromnejšo podobo ali celo zastoj, ker so povezave z Evropo šibkejše, vendar imamo tudi v tem času nekaj zanimivih primerov. V tem obdobju nastane tudi premik od srednjeveških predlog k novoveškim (Prešernove *Poezije*), ki odtlej prevladujejo. Glede na strokovna načela, na katerih temelji definicija modernega faksimila, smo Slovenci v obdobju predmodernega faksimila dobili kar 12 enot, od katerih smemo vsaj 4 smatrati za prave faksimile, ker v vseh temeljnih pogledih zadoščajo osnovnim kriterijem.

Ključne besede: faksimile, reprint, kodeks, rokopis, Kopitar Jernej, Prešeren France

GLAVAN, Mihael: Slovenian facsimile in the 19th and in the first half of the 20th century: pre-modern facsimile. Knjižnica, Ljubljana, 48(2004)4, str. 7-36

Abstract

Printers on Slovenian territory did not attempt to print facsimiles until the beginning of the 20th century and neither did they publish anything relevant in this expert field. The development of Slovenian facsimile nevertheless started (outside Slovenia) almost a whole century earlier. Its course is outlined against European parallels, providing achievements in the pre-modern era (18129-1959). The analysis focuses on earlier Slovenian facsimiles which have not been well known or had been especially scientifically unexplored. A surprisingly high expert level, both in terms of technology and editing, is revealed by our first facsimiles of the 19th century which were mostly initiated by Jernej Kopitar. In this period medieval materials give way to modern ones (Prešeren's *Poezije*), which prevail afterwards. According to the fundamental criteria, upon which the definition of a modern facsimile is based, 12 units have been identified as facsimiles, 4 of them recognised as complete facsimiles meeting all the required criteria of that period.

Key words: facsimile, reprint, codex, manuscript, Kopitar Jernej, Prešeren France

1 Tiskarski predhodniki slovenskega faksimila

Tiskarstvo se je v slovenskih deželah začelo s tiskarno Janža Mandelca, ki pa je zaradi versko-političnih pretresov delovala komaj šest let. Obrt se je ustalila in se začela kontinuirano razvijati spet šele v drugi polovici 17. stoletja. Prvi stalni tiskar in knjigotržec v Ljubljani je bil Janez Krstnik Mayr (od 1678-1730). Podjetje se je uspešno nadaljevalo s kasnejšimi lastniki: Adam Friderik Reichard (od 1730-1759), Janez Jurij Heptner (1759-1765), Janez Friderik Eger (od 1765-1801), Andrej Gassler (1801-1803), Janez Retzer (1803-1816), Jožef Skerbina (1816-1827), Frančiška Retzer (1827-1829) in Jožef Blaznik (1829-1872). Slednji je 1847 dodal še lastno litografsko delavnico, tako da je bilo podjetje tehnološko primerljivo z drugimi evropskimi delavnicami.

Nekakšen poseben primer je bila zasebna Valvasorjeva bakroreznica in tiskarna, ki si jo je lastnik uredil samostojno na svojem gradu Bogenšperk za tisk svojih del. Delovala je le od 1678 do 1689, vendar so tam izdelali in natisnili kar šest Valvasorjevih del (1679-1681), ki so pomembna tako zaradi njihove vsebine in kot litografski ter tiskarski dosežki.

V 19. stoletju se je tiskarstvo na Slovenskem hitro razvijalo in širilo, ne samo v središču (ob že navedenih še Kleinmayr&Bamberg, Merk, Milic), ampak tudi na Štajerskem (Maribor, Celje, Ptuj), na Dolenjskem (Novo mesto), na Notranjskem

(Postojna) in v Prekmurju (Murska Sobota). Tiskarji na področju slovenskih dežel se v 19. stoletju še niso lotili tiska faksimilov niti niso o tem kaj strokovnega zabeležili. Najbližji tem poskusom je bil Krajec, ki je prevzel tiskarno v Novem mestu (1876) in postal v svojem času eden od najpomembnejših slovenskih založnikov in tiskarjev. Bil je prvi, ki se je lotil tehnološko zahtevnih reprintov Valvasorjevih del: *Das Erz-Herzogthum Kärndten von Johann Weichard Freiherrn von Valvasor. 2. unveränderte Aufl. Rudolfswert : J. Krajec 1882* in *Die Ehre des Herzogthums Krain I/IV Bd. 2. unveränderte Auflage. Rudolfswerth : J. Krajec, 1877 – 1879*. Glede na strokovne kriterije, gre za reprinte oz. nespremenjene izdaje, kakor jih je sam poimenoval.

2 Slovenski faksimili v 19. in v prvi polovici 20. stoletja: predmoderni faksimile

Obdobje predmodernega faksimila na Slovenskem zamejujemo z letnicama 1827-1959. Tako odločitev utemeljujemo s splošnim globalnim razvojem faksimila, kakor smo ga označili v raziskavi o razvoju faksimila, v kateri smo pregledali tehnološke razvojne stopnje in natančneje analizirali tudi temeljne lastnosti evropskih faksimilov do modernega časa (Glavan, 2004). Na prehodu iz 19. v 20. stoletje je tiskarska tehnologija sicer nezadržno napredovala, vendar še ni prišlo do prelomne novosti, barvnega tiska. Za tisk faksimilov iz tega časa je predvsem pomembno, da je bil že zelo izpopolnjen fotografski postopek, ki so ga uporabljali za posnetek izvirnika in prenos na litografsko ploščo. Že proti koncu 19. stoletja je bila dobro razvita tiskarska tehnika kolotipije, ki je na osnovi želatinske plasti omogočala izredno natančno tonsko niansiranje enobarvnega tiska in predlog, ki so bile iluminirane v tehniki grisaille. To je zanimivo in pomembno tudi za nas, ker sta bila na ta način izdelana tako Legerjev faksimile *Reimškega evangelija* (1899), kakor tudi Vondrákovi *Brižinski spomeniki* (1896).

Za predmoderni faksimile je s tehnološkega vidika značilno, da že dosega visoko stopnjo preciznega prenosa izvirnega rokopisa ali risbe, pomanjkljiv pa je še glede popolne barvne ustreznosti. Praviloma spoštuje načelo celovitosti predloge in razporejenosti njenih sestavnih delov, prav tako format izvirnika, običajno pa še ne ločuje študijskega zvezka od reproduciranega gradiva. Podrobnejše lastnosti slovenskih faksimilov iz tega časa bomo predstavili ob pregledu gradiva.

2.1 Metodološke opredelitve raziskave

Verodostojno raziskavo in relevantno analizo slovenskih faksimilov je mogoče izdelati le tako, da si postavimo izhodišča, na osnovi katerih bomo materijo obravnavali. Ta so v našem primeru naslednja:

- obseg gradiva: celoten korpus gradiva, ki je nastal v 123 letih (1827-1959),
- faksimili rokopisov in tiskov, ki sodijo med sloveniko v najširšem pojmovanju termina,
- reprodukcija celotne predloge v izvirnem formatu,
- vrednotenje publikacij glede na doseganje kriterijev za faksimile, kakršni so bili veljavni v predmodernem obdobju.

Obseg gradiva

Upoštevali smo celoten korpus gradiva, ki je nastal v 123 letih (1827- 1959), torej vse publikacije, ki so nastale z namenom, da čimbolj zvesto reproducirajo izvirnik. Ker terminologija še ni bila fiksirana in izčiščena, k faksimilom uvrščamo vse tiste publikacije, ki imajo za predlogo izvorni rokopis, vse ostale pa k reprintom. V analizi ugotavljamo tehnološko in uredniško stopnjo njihove delanosti in utemeljujemo, v katerih primerih gre za najboljše izdelke in v kolikšni meri ustrezajo sočasnemu pojmovanju faksimilov in reprintov. Popoln pregled gradiva, ki ga zajemamo v raziskavi, je razviden iz bibliografskega popisa izdaj, ki ga dodajamo na koncu poglavja.

Slovenika

V razvojno črto slovenskih faksimilov sodijo vsi, ki zadoščajo definiciji slovenike v najširšem smislu: predloga je napisana v slovenščini, nastala je v Sloveniji ali se na njenem področju trajno hrani, avtor (besedila, likovnih ali drugih delov, strokovnega komentarja) je (bil) Slovenec, faksimile je (so)izdala slovenska založba ali natisnila slovenska tiskarna. V raziskavi tako prištevamo k slovenskim faksimilom tudi dela, ki so bila sicer natisnjena v drugih evropskih državah, a sodijo med sloveniko bodisi zaradi predloge ali avtorjev, ki so jih pripravili, in obratno, tudi faksimile tujih del, ki so bili izdelani v Sloveniji.

Celovitost predloge in ujemanje v formatu

Poleg pripadnosti sloveniki, kakor smo jo definirali, mora publikacija zadoščati še dvema kriterijema: reproducirana mora biti celotna predloga v izvirnem formatu, ki je praviloma rokopis ali izjemoma unikaten tisk. V nasprotju z modernim definiranjem (po letu 1960), v tem predmodernem obdobju lahko uvrščamo med faksimile tudi tiste, ki še ne dosegajo v celoti barvne podobe predloge in so pogosto vezani skupaj s študijskim zvezkom ali slednji celo manjka. Njihovo ustreznost kriterijem bomo analizirali posebej.

I. ANALIZA GRADIVA GLEDE NA POSTAVLJENA IZHODIŠČA

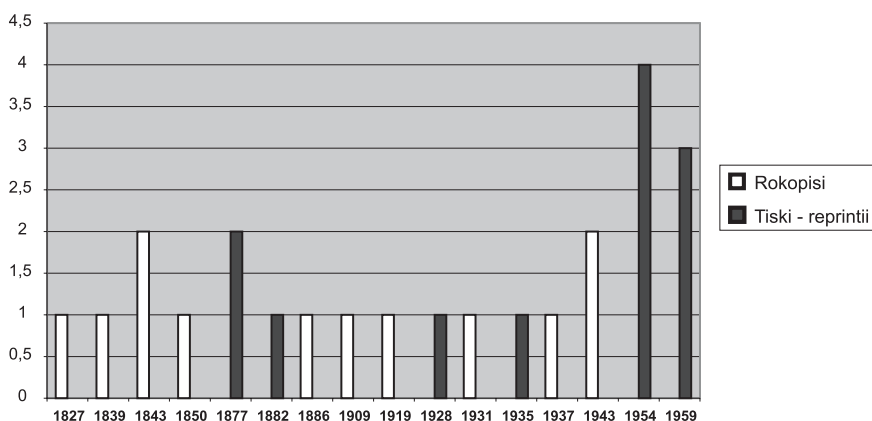
Časovni okvir: 1827 - 1959

Število rokopisnih faksimilov: 12 (19. stol.: 6, 20. stol.: 6)

Število reprintov: 12 (19. stol.: 3, 20. stol.: 9)

Skupaj: 24

Grafikon 1 kaže obseg slovenskih predmodernih faksimilov, in sicer celotno produkcijo faksimilov, faksimile rokopisov in reprintov.

Grafikon 1: Faksimili rokopisov in tiskov – reprintov (1927-1959)

A. FAKSIMILI ROKOPISOV (19. stol.: 6, 20. stol.: 7)

Korpus slovenski faksimilov iz 19. in prve polovice 20. stoletja je še zelo skromen po številu, vendar zanimiv za primerjavo s splošnim evropskim faksimilom iz tega časa in tudi indikativen za razvoj modernega faksimila, zato ga bomo analizirali bolj izčrpno. Zlasti pri najzgodnejših delih bomo orisali tudi kulturnozgodovinske dejavnike, ki so pripeljali do realizacije teh projektov.

1. Faksimili Brižinskih spomenikov

Iz bogate znanstvene in strokovne literature je že dolgo znano, da je Joseph Döcener (1782– 1828), filolog in bibliotekar, leta 1806 v starem freisinškem kodeksu odkril *Brižinske spomenike*. Kodeks je bil skupaj z drugim gradivom iz nekdanje samostanske knjižnice uvrščen v Bavarsko državno knjižnico (1803). Kmalu zatem je o najdbi že poročal v strokovnem tisku¹. Ker je bil tedanji ravnatelj knjižnice (J. B. Bernhart) Kopitarjev prijatelj, je slednjega takoj obvestil o novi dragoceni najdbi. Kopitar in Dobrovský sta načrtovala skupno izdajo, vendar sta ju zaradi prezaposlenosti prehitela Köppen in Vostokov.

1 *Neuer literarischer Anzeiger (München) II, 1807, št. 12, stolpec 190-191.*

Brižinski spomeniki so kot najstarejše slovensko srednjeveško besedilo po svojem odkritju doživeli izjemno znanstveno, strokovno in ljubiteljsko pozornost. Bibliografski popisi izkazujejo od leta 1827 do leta 2000 kar 23 izdaj celotnih besedil (brez upoštevanja ponatisov)², ob teh pa še neprešteto skupino delnih. V okviru naše raziskave nas posebej zanimajo le faksimili. Pregled vseh izdaj pokaže, da je med njimi 10 publikacij, ki vsebujejo reprodukcije vseh treh spomenikov in izkazujejo ambicije in lastnosti faksimilov³. V okvir začetne razvojne stopnje slovenskega faksimila sodijo prvi štirje: Köppenov (1827), Vondrákov (1896), Ramovš-Kosov (1937) in Isačenkov (1943).

1.1 Köppen-Vostokov faksimile Brižinskih spomenikov (1827)

Čprav velja Kopitarjeva izdaja *Brižinskih spomenikov* v njegovi knjigi *Glagolita Clozianus* (1836) s filološkega vidika za pomembnejšo in odmevnejšo, je z našega gledišča bolj zanimiva Köppen-Vostokova izdaja tega spomenika (1827), ker gre za prvi slovenski faksimile⁴. Slovenski je zaradi predloge, ki je zapisana v stari slovenščini. Publikacija ima več delov⁵.

Kakor pri modernih izdajah, je tudi ta zasnovana dvodelno. Prvi je obsežen in temeljit študijski del, ki vsebuje vse tri spomenike v diplomatskem prepisu, prvega pa tudi v latinskem prevodu, prepis v cirilici, slovarsko in gramatično razlago. Prispevala sta ga Köppen in Vostokov. Opozoriti je treba, da gre v tej prvi izdaji še za drugačen vrstni red spomenikov, kot so ga postavili kasnejši raziskovalci, zamenjana sta drugi in tretji spomenik. Faksimile Brižinskih spomenikov I-III (str. I-IX) je kot posebna priloga dodan na koncu publikacije.

Z vidika definiranja faksimila in kriterijev za njegovo verodostojnost ta zgodnji faksimile ustreza v vseh temeljnih določilnicah: izdelan je po unikatni srednjeveški rokopisni predlogi, reproducira celotno predlogo, reprodukcija je črno-bela

2 Samostojne izdaje BS: Köppen (1827), Kopitar (1836), Janežič (1854), Miklošič (1854, 1861), Vostokov (1865), Matkovsky (1873), Sket (1893), Vondrák (1896), Glocke (1904), Grafenauer (1922), Sievers (1925), Ramovš-Kos (1937), Weingart (1938, 1949), Grivec (1942), Isačenko (1943), Ján (1956), Kolarič (1968), Kronsteiner (1979), Toporišič-Gjurin (1981), SAZU (1992, 1993), Jež (1994, 1995), Mikhailov (1998).

3 Vse navedene izdaje so v bibliografiji izdaje SAZU (1992, 1993) v bibliografskih opombah (avtor bibliografije je Marko Kranjec, oznake o načinu objave je prispeval Igor Grdina) opredeljene kot faksimili.

4 *Sobranie slovenskih pamjatnikov, nahodjaščihsja vně Rossii. Sost. Petrom Keppenom. Kn. 1. Pamjatniki sobrannye v Germanii., str. 1-20, priloženija f. I-IX. Gramatičeskija ob'jasnenija na tri stat'i Frenziŋgejskoj rukopisi, str. 21-86. Sanktpeterburg 1827. NUK, sign. 19889, iz Kopitarjeve zbirke.*

5 *Pri naši analizi nas zanimajo faksimili in spremne študije, zato ne bomo navajali ostalih sestavin, ki jih vsebujejo publikacije. Večkrat gre tudi za različne avtorje.*

litografija, ki je tehnološko primerna, ker gre za kaligrafsko izpisano besedilo brez okrasja, tiskarsko je izdelan na najvišjem možnem takratnem strokovnem nivoju, tiskovna podlaga je kvaliteten ročno izdelan papir, format natančno ustreza izvorniku (25 x 20 cm), uvezan je na koncu publikacije kot priloga. Format izvornika je natančno razviden iz odtisa plošče, sicer pa imajo listi širše robove. Z vidika strokovne opredelitve faksimila so lahko sporni samo trije elementi: celovitost predloge, barvna ustreznost in samostojna vezava.

Celovitost predloge smo podrobno obravnavali že v poglavju o definiranju faksimila in ugotovili, da gre za pravi faksimile tudi v primerih, ko je ustrezno reproducirana vsebinsko zaključena celota, kakršna je nastala ob izvornem zapisu. *Brižinski spomeniki* so značilen primer te vrste. V prvi polovici 19. stol. je bilo še običajno, da se faksimile ne pojavlja kot popolnoma samostojen volumen, ampak kot privezana priloga ali pa faksimilirane strani kot zrcalna podoba spremljajo (diplomatični) prepisi ali prevodi. Köppenov faksimile v tem pogledu celo prekaša tedanjo prakso, ker vendarle nastopa kot posebna enota publikacije, čeprav še ni vezana samostojno. Pomembno odstopanje od izvorne podobe je seveda tudi v dejstvu, da je izvornik pisan obojestransko, medtem ko so litografski odtisi po tedanji praksi vselej odtisnjeni le na recto straneh listov, verso strani pa so prazne. Tudi pomisleki glede avtentične (trjavkaste) barvne podobe zapisov in pisne podlage (pergamenta) so neutemeljeni, ker v tistem času še niso poznali fotografske tehnike. Izbrali so papir, ki je barvno kolikor mogoče ustrezal potemnelemu pergamentu, prav tako odtenek tiskarske barve, ki je bil približek izvornemu zapisu. Študijski del, ki je v skladu z moderno teorijo faksimiliranih izdaj obvezna samostojna sestavina, tudi v tej publikaciji ne manjka, a je po tedanji praksi še zvezan skupaj s faksimilom. Manjkajoče sestavine študijskega dela je dopolnil Kopitar v svoji izdaji (1836), ko je diplomatičnemu prepisu dodal še kritičnega, prevod celotnega besedila in tekstnokritično jezikoslovno študijo.

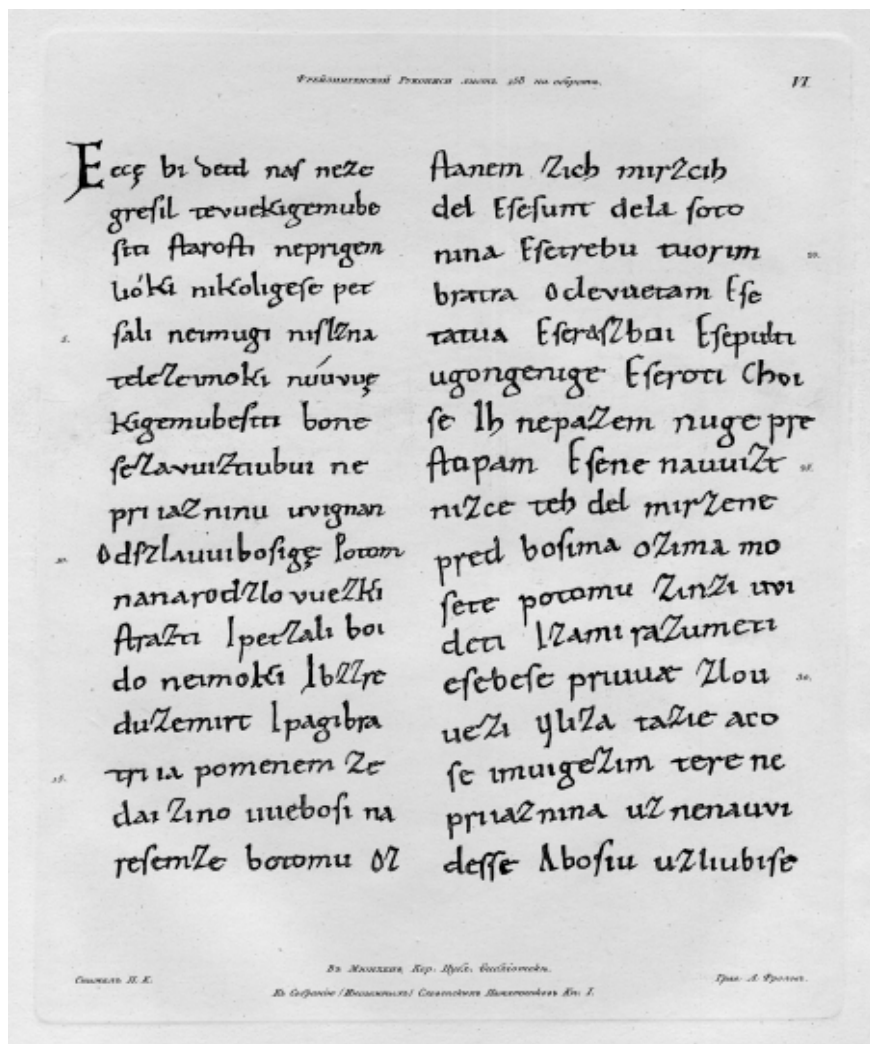
1.2 Vondrákov faksimile Brižinskih spomenikov (1896)

Václav Vondrák (1859-1925) je bil češki jezikoslovec, slavist, Miklošičev učenec, profesor slavistike na Masarykovi univerzi v Brnu.

Publikacija⁶ ima sledeče dele:

- študijo o nastanku in pomenu BS,
- diplomatični prepis BS I-III,
- prepis v češki črkopis BS I-III,
- prevod v latinščino BS I-III,

6 *Frisinské památky. Jich vznik a význam v slovanském písemnictví. Podává Václav Vondrák. Praze : J. Otto, 1896, 82 str. Razvrstitev spomenikov od I-III je že taka kakor v izvorniku.*

Slika 1: Köppenov faksimile Brižinskih spomenikov; 1. stran II. spomenika

- slovar BS I-III,
- faksimile BS I-III.

V vseh pogledih je slabši izdelek od Köppenovega, čeprav gre za skoraj 70 let kasnejši natis. Format izvornih listov ni več razviden, zrcala strani z malenkostnim odstopanjem ustrezajo dimenzijam izvornika. Papir je pretanek in tisk premalo kontrasten. O ustreznem barvnem približanju izvorniku še ne moremo govoriti. V filološkem pogledu je sicer izdaja na sočasnem strokovnem nivoju.

1.3 Ramovš – Kosov faksimile Brižinskih spomenikov (1937)

Publikacija ima sledeče dele:

- uvodno študijo,
- diplomatični prepis BS I-III,
- fonetični prepis BS I-III,
- prevod v moderno slovenščino BS I-III,
- faksimile BS I-III.

Gre za filološko najpomembnejšo izdajo od Kopitarjeve (1836) pa vse do moderne v organizaciji SAZU (1992). Pripravila sta jo imenitna slovenska znanstvenika, Fran Ramovš (1890-1952) in Milko Kos (1892-1972). Prvi je prispeval predvsem jezikoslovno analizo, drugi pa paleografsko študijo. Z gledišča faksimila pa tudi ta izdaja ne presega prve iz leta 1827, čeprav je 110 let mlajša⁷.

Faksimile je kot v prejšnjih primerih dodan kot priloga k študijskemu delu. Črno-bele fotografije so reproducirane v izvornem formatu na bleščečem papirju, tako da je vtis močno oddaljen od izvornika. Posnetki so sicer zelo ostri, tako da je razmeroma dobro zaznavna tudi pisna podlaga izvornika (pergament), vključno z neravninami, temnejšimi deli in robovi. Reprodukcijska je zato ustrezna za branje in tudi za paleografsko analizo zapisov. Celotna publikacija izrazito kaže študijsko namembnost, kot faksimile pa močno zaostaja za sočasnimi evropskimi možnostmi. Tisk je še zmeraj enostranski.

1.4 Isačenkov faksimile Brižinskih spomenikov (1943)

Aleksander Vasiljevič Isačenko (1910-1978), po rodu Rus, je bil tudi pomemben slovenski jezikoslovec, saj je doktoriral z disertacijo o slovenskih narečjih v Podjuni, bil nekaj časa profesor v Ljubljani (1939-1941) in se v slovensko jezikoslovje in literarno vedo odmevno zapisal predvsem z dvema deloma: *Slovenski verz* (1939) in *Brižinski spomeniki* (1943).⁸ Njegova izdaja *Brižinskih spomenikov* je

7 Reisp (1970: 137) ga sploh ne uvršča v svojo bibliografijo, češ da ne ustreza "naši definiciji faksimila", po kateri so faksimili "reproducirani ponatisi knjig in rokopisov, običajno raritet in unikatov, ki se skušajo čimbolj približati ne le notranji podobi, temveč tudi zunanjemu videzu izvornika, tako da ga posnemajo tudi v papirju in vezavi."

8 Isačenko, Alexander V.: *Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok = Sprache und Herkunft der Freisinger Denkmäler*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1943. 105 str., 9 str. pril. : ilustr., 26 cm. (Spisy Slovenskej akadémie vied a umení = Opera Academiae scientiarum et artium Slovacae ; #sv. #1).

sprožila ostre kritične odzive med filologi predvsem zato, ker je še podkrepila Vondrákove ideje o izvoru besedil v historičnem velikomoravskem prostoru in tako povzročila poskuse dokazovanja, da bi *Brižinski spomeniki* lahko pripadali današnjemu slovaškemu jeziku.

Kakor v vseh doslej navedenih izdajah tudi ta prinaša faksimile spomenikov kot privezane priloge na koncu publikacije. V tem primeru ne moremo govoriti o pravem faksimilu, ker gre za fotografske reprodukcije prejšnje izdaje (Ramovš-Kosove), in sicer celo pomanjšane. Faksimile je praktično uporaben le za primerjavo s tekstnokritičnim aparatom v študijskem delu. Zanimivo pa je, da so tokrat posnetki prvič natisnjeni obojestransko, torej tako, kot teče izvorni zapis.

2. Silvestrova Paléographie universelle (1839-1841)

Kopitar in Silvestre

Leta 1837 je Kopitar v Vatikanu študiral slovanske rokopise in izdeloval izpis iz *Asemanijevega evangelija*. Tam je istočasno študiral in delal francoski kaligraf Joseph-Balthasar Silvestre (1791-1864). Seznanil ju je August Theiner, ki ga je Kopitar poznal še iz leta 1829. Theiner, cerkveni zgodovinar iz Wrocława, je bil od leta 1833 dalje učitelj pri kongregaciji De propaganda fide v Rimu in ga skupaj s Secchijem in Maijem uvrščamo med najpomembnejše Kopitarjeve povezovalce z Vatikanom. V svoji knjižnici, ki jo hranimo v NUK, ima Kopitar tudi Theinerjevo delo o položaju katoliške cerkve v Rusiji in na Poljskem, natisnjeno v Augsburgu leta 1841, vendar je bil Kopitar nad delom "razočaran, ker je bilo po njegovem mnenju izdelano prepovršno" (Lukan 2000: 25).

Silvestre je bil že v tistem času profesor kaligrafije na francoskem dvoru. Imel je tudi zelo pristrčne stike s papežema Pijem VII. in Grgurjem XVI., od katerega je prejel tudi visoko odlikovanje (rameau benit). Silvestre je znan po tem, da je odkril postopek premaza litografske plošče z voskom (cire vierge), ki je omogočal zelo precizno reprodukcijo rokopisa (Ibrovac 1953: 110). Že v Rimu je Kopitar vzpodbujal Silvestra, naj izda znameniti *Reimški evangelij*, ki so ga malo prej spet odkrili, domnevno mu je dal tudi idejo za izdajo univerzalne in slovanske paleografije (Ibrovac 1953: 111). Sodobnika sta se še veliko bolj zbližala in postala pristna prijatelja leta 1838, ko je Silvestre svoje počitnice preživel v Kopitarjevi družbi na Dunaju. O stalnem sodelovanju in tesnih zvezah vsekakor ne more biti dvoma, ker Silvestrov dnevnik izpričuje kar 30 Kopitarjevih pisem s knjižnimi pošilkami vred.

Paléographie universelle – drugi slovenski faksimile

Silvestre je leta 1839 začel izdajati zvezke svoje znamenite *Paléographie universelle* in jo uspešno dokončal v treh letih⁹. Gre za enega tehnično najbolj dodelanih faksimilov v tem času. Veličastna publikacija v štirih velikih volumnih (51 snopičih) vsebuje kar 296 litografij. Nastajanju tega dela je deloma mogoče slediti iz Silvestrove korespondence (Ibrovac 1953: 111/112) s Kopitarjem. Glavni izbor besedil je za Silvestra opravil Jacques-Joseph Champolion Figeac (1778-1867), arheolog, profesor diplomatike, izdajatelj srednjeveških besedil in listin ter pisec znanstvenih del o Egipčanih, Perzijcih idr. Vsekakor moramo pri tem omeniti tudi pomembno strokovno vlogo Kopitarja, ki je kot tedaj vodilni znanstveni slavist prispeval izbor iz slovanskih srednjeveških rokopisov. V svojem pismu s konca leta 1838 Silvestre popisuje mukotrpno delo priprave rokopisov in dela graverjev in Kopitarju zagotavlja, da bo zadovoljen z njegovim delom (Ibrovac 1953: 112). V letih 1839 in 1840 si že zmeraj dopisujeta predvsem o publikaciji *Paléographie universelle*, katere več delov je že izšlo, vendar še zmeraj ni dobil naročila z Dunaju, čeprav mu ga je bil novi predstojnik Nacionalne knjižnice grof Dietrichstein obljubil¹⁰. Silvestre je vendarle že tedaj imel 200 naročnikov iz severne Nemčije. Iz ohranjene korespondence na žalost ne moremo zanesljivo ugotoviti, ali je Kopitar prejemal od Silvestra posamezne snopiče sproti ali morda kasneje celo celotno publikacijo. V popisu njegove osebne knjižnice ni navedena.

Proti koncu leta 1840 njuna korespondenca ne obravnava več *Paleografije*, ampak se vedno bolj osredotoča na *Reimški evangelij*.

Slovanski delež v *Paléographie universelle*

Slovanski delež v *Paléographie universelle* je za našo raziskavo vsekakor zanimiv in pomemben, ker vsebuje celo serijo faksimilov posameznih strani iz vseh glavnih evropskih nahajališč, med njimi tudi faksimile dveh strani iz slovanskega kodeksa, ki je bil v tistem času osebna Kopitarjeva last, po njegovi smrti pa je del fonda Kopitarjeve zbirke v NUK (Cod. Kop. 25). Prav zaradi tega moramo publikacijo upoštevati kot sloveniko, še natančneje, kot drugi slovenski faksimile, če štejemo Köppenov faksimile *Brižinskih spomenikov* za prvega.

Paléographie universelle vsebuje poseben snopič v 4. volumnu, naslovljen kot *Paléographie Slavonne*. Gre za obsežen zvezek, ki ga sestavlja 25 enot, in obsega 30

9 Paléographie universelle. Collection de fac-simile d'écriture de tous le peuples et de tous les temps. Paris: Firmin-Didot, 1839-1841.

10 Naša osebna preverba fondov ÖNB na Dunaju je pokazala, da je celotna publikacija vendarle prišla v knjižnico in jo še zmeraj hranijo v fondu starih tiskov, sign. 29.A.9.Hss-S. Grof Dietrichstein je postal predstojnik knjižnice za grofom Osolinskim. Kopitar je v tem času napredoval do mesta prvega bibliotekarja takratne Dvorne biblioteke, predstojniki pa so lahko bili le plemiči.

listov (brez veznih). Enote so metodološko zasnovane tako, da je praviloma na začetku predstavitveni študijski uvod v francoščini, ki ga je prispeval in podpisal Jacques-Joseph Champolion Figeac. Barvne litografije so odtisnjene vsaka na svojem listu in vse signirane. Besedilo vselej obsega 2 strani (1 folio), obsežnejše je le pri prvi enoti. Zgradba snopiča je sledeča:

1. *Evangélique Slave de la Bibliothèque Communale de Reims*. 4 listi (8 str.) uvodnega besedila.
2. *Texte du Sacre*¹¹. 11. stol. (tako so tedaj mislili), f 3 r, 1 litografija iz cirilskega dela (z napačnim pripisom, da gre za glagolski del). 14. stol., f 1 r in del f 61 r, 1 litografija iz glagolskega dela
3. *Traits d'histoire et vies des Saints Pirès*. 11. stol., f 1 r in f 202 r, 1 litografija, Bibliothèque Royale de Paris, sign. 3537.
4. *Evangiles slaves de la Bibliothèque du Vatican*. 1 list (2 str.) uvodnega besedila.
5. *Manuscrit en langue Slavonne*. 11. stol., f. 106 v., 1 litografija, Bibl. du V., sign. N° 1.
6. *Psautier de Bologne. Commentaire de saint Athanase*. 1 list (2 str.) uvodnega besedila.
7. *Psautier e'crit sous le Roi Bulgare, Asan*. 12. stol., f. 143 r., 1 litografija, Bibl. de St. Sauveur à Bologne, brez sign.
8. *Evangélique Slave de la Bibliothèque du Vatican*, 13. stol. 1 list (2 str.) uvodnega besedila.
9. *Ruthenicae Evangelii lectiones*. 13. stol., 1 litografija, f. 34 r, Bibl. du V., sign. N° 4.
10. *Nouveau Testament e'criben en Russie*. 13. stol., 1 litografija, f. brez oznake, Bibliothèque de Vienne, sign. N° 1.
11. *Missel de l'église slave latine, glag.* 14. stol., 1 list (2 str.) uvodnega besedila.
12. *Missel Slavon e'crite en Croatie en 1368*. 1 litografija, f. brez oznake, Bibl. Imperiale de V., brez sign.
13. *Chronique Grecque Byzantine, traduite en langue Bulgare*. 14. stol. 1 list (2 str.) uvodnega besedila.
14. *Chronique de de Manasses traduite en langue Bulgare*. 14. stol., 1 litografija, f. 156, Bibl. de V., sign. N° 2.
15. *Evangélique Nuance Serbe*. 14. stol., 1 litografija, str. 1 in str. 107, sign. Kopitar¹².

11 *Litografirani sta 2 strani iz Reimškega evangelija, ki ga bomo posebej obravnavali zaradi Kopitarja.*

12 *To je v tej publikaciji za nas najvažnejša litografija, ker vsebuje 2 strani iz sedanjega kodeksa Cod. Kop. 25, ki je bil tedaj še v Kopitarjevi zasebni lasti. Prva reproducirana stran je začetek Matejevega, druga pa Lukovega evangelija.*

16. Tire du Livre des quatre Evangelistes. Manuscrit Slave, 16. stol., 1 litografija, f. brez oznake, Bibl. Royale de Paris, sign. N° 3.
17. Livre de Liturgie Slave, glagolitique. 14. stol., 1 litografija, f. brez oznake in manjši izrez z drugega folija, Bibl. Royale de Paris, brez sign.
18. Missel de l'Eglise Russe. 16. stol., 1 litografija, f. 32 r., Bibl. de Vatican, sign. N° 4. Antiphonaire de l'Eglise Russe. 16. stol., 1 litografija, f. 23 r., Bibl. Royale de Paris, brez sign.
19. Evangélique de la Bil. Imperiale de Vienne. 16. stol., 1 list (2 str.) uvodnega besedila.
20. Manuscrite des quatre Evangiles. 16. stol., 1 litografija, f. 101, Bibl. Imp. et R. de Vienne, brez sign.
21. Tiré de la 2e. partie du Nouveau Testament. 17. stol., 1 litografija, f. 101, Bibl. Imp. et R. de Vienne, brez sign.
22. Charte Maldave. Tiré d'un Évangélique slave. 17. stol., 1 list (2 str.) uvodnega besedila.
23. Nouveau Testament Slave. 17. stol. 1 litografija, f. zadnji, Bibl. Imp. et R. de Vienne, brez sign.
24. Acte Public Kamtschadale, écrit sur écorce de bouleau. 18. stol, 1 list (2 str.) uvodnega besedila.
25. Acte de Gouverneur de Kamtschatka. 18. stol., 1 litografija, Bibl. Royale de Paris, brez sign.

Znamenito *Paléographie universelle* je za angleško izdajo prevedel in priredil Sir Frederic Madden¹³, ki je bil vodilni angleški paleograf v svojem času in vodja Rokopisne zbirke v British Museum. Izdaja še zdaleč ne dosega izvirnika. Tudi urejena je povsem drugače, v dveh volumnih, od katerih prvi vsebuje študijska besedila, drugi del pa je nekakšen album litografij. Tudi kot tehnični izdelek publikacija močno zaostaja za Silvestrovo. Format je ohranjen, toda barvne podobe močno odstopajo od izvirnikov. Tudi ne gre za ponatis celote, temveč za izbor. V slovanskem razdelku je objavljenih le 8 litografij od 18 v Silvestrovi izdaji. Naš Kopitarjev cirilski kodeks je vključen. Zanimivo je, da so na Japonskem pred

13 *Publikacijo smo pregledali v fondih ÖNB, ker je v Sloveniji nimamo. Ibrovac (1953: 110, op. 5) navaja dve izdaji, vendar se moti. Preverbe v več svetovnih bibliografskih bazah navajajo samo eno iz leta 1850. Polni podatki o publikaciji: Author: Silvestre, Joseph Balthazar, b. 1791. Champollion-Figeac, M. (Jacques-Joseph), 1778-1867. Champollion-Figeac, Aime Louis, 1813-1894. Title: *Universal palaeography : or, Fac-similes of writings of all nations and periods, copied from the most celebrated and authentic manuscripts in the libraries and archives of France, Italy, Germany, and England / by M. J. B. Silvestre ; accompanied by an historical and descriptive text and introduction by Champollion-Figeac and Aime Champollion, fils ; translated from the French, and edited, with corrections and notes, by Sir Frederic Madden. Place: London : Publisher: H. G. Bohn, Date: 1850. Slovanski delež je vključen v drugi volumen. Signatura dunajskega izvoda je 393138.**

dvema desetletjema izdali reprint prvotne Silvestrove izdaje, ki nam je žal znanle po bibliografskem popisu¹⁴.

Silvestrova *Paléographie universelle* je bila visoko cenjena in pogosto citirana že v svojem času in potem še celo stoletje. Znani evropski strokovnjak za paelografijo, Wilhelm Wattenbach, jo priznavalno opisuje v svojem delu *Das Schriftwesen in Mittelalter*:¹⁵ *Verschiedene, deren Nachbildung man gern hier finden würde Prachtwerke von ausgezeichneter technischer Vollendung beschränken sich auf einzelne Schriftgattungen. Hier ist deshalb nur das ganz umfassende Hauptwerk anzuführen, welches leider an wenigen Orten erreichbar und zugänglich ist, die Paléographie Universelle, Paris 1841, vier Bände im größten Folioformat, welche 500 Thaler kosten. Der erste Band enthält orientalische Schriften, der zweite und dritte griechische und lateinische, der vierte verschiedene Nationalschriften. Die in Farben ausgeführten Nachbildungen der Handschriften von Silvestre sind von außerordentlicher Schönheit; von den Prachtwerken der alten Miniaturen erhalten wir hier die lebendigste Anschauung. Dagegen vermißt man einzelne für die Geschichte der Schrift wichtige, nur aus unvollkommenen Proben bekannte Handschriften*¹⁶.

3. Silvestrova Paléographie Slavonne (1843)

Silvestrova Paléographie Slavonne /Slovanska paleografija/ kot samostojna publikacija

Med redkimi tiski v NUK se nahaja tudi ena največjih knjig (t. i. veliki foliant – 67 x 44 cm): *Paléographie Slavonne* (1843)¹⁷. Veliki volumen ima vse značilnosti prave publikacije. Ima še dve posebnosti: posvetilo na prvem (veznem) listu in Silvestrov litografski portret na 3. listu uvodnega besedila, ki sta ga lastnoročno podpisala (avtografa) Silvestre in graver Maurin. Uvodu sledi še 24 enot, 6 besedil, ki obsegajo po 1 list (2 strani, tiskano obojestransko) in 18 litografij (tiskano enostransko). Vsaka litografija je signirana s Silvestrovim suhim žigom in avtorizirana z (natisnjenim) graverjevim podpisom. Papir litografij je nekoliko težji in debelejši od potiskanih listov, očitno pa tudi manj kisel, ker danes ti listi

14 Author: Silvestre, J. B. (Joseph Balthazar), b. 1791. Title: *Paleographie universelle* / J. B. Silvestre. Place: [Tokyo?] : Publisher: Morisawa, Date: c1984.

15 Prva izdaja Leipzig, 1871. Pozneje še trije natisi, zadnji v Gradcu 1958.

16 Pridobljeno na spletnem naslovu: <http://home.t-online.de/home/Rauner/wattenbach/w1028.htm>, 3. 2. 2003.

17 Natančnejši podatki o knjigi: Silvestre, Joseph Balthazar (avtor litografij in urednik), Champollion-Figeac, Jacques-Joseph in Aimé, Louis (avtorji besedil): *Paléographie Slavonne*. Paris: Firmin Didot freres, 1843; 30 folio, avtorjev portret.

izkazujejo bistveno manj porjavelih madežev kot besedilni deli. Tudi razsežnosti litografij in potiskanih delov se nekoliko razlikujejo (zrcalo tiska: 48 x 35 cm, zrcalo litografij 45 x 35 cm). Pri vezavi se niso odločili za enotno porezavo, zato knjižni blok učinkuje neenakomerno.

Natančen pregled publikacije *Paléographie Slavonne* z letnico 1843 torej kaže, kot da gre za delni faksimile, ki naj bi ga Silvestre pripravil dve leti po svojem velikem projektu *Paléographie universelle*. Ob iskanju argumentov in podatkov, zakaj se je Silvestre tako odločil, se je izkazalo, da gre za nenavadno in posebno publikacijo. Tiskani popis Kopitarjeve knjižnice, ki je bil izdelan po njegovi smrti in je služil kot prodajni katalog, navaja dva primerka te publikacije¹⁸. V resnici je danes v fondih NUK ohranjen le eden, za drugega nismo mogli odkriti podatkov, kdaj je bil morebiti odprodan kot duplikat. Iskanje drugih ohranjenih primerkov *Paléographie Slavonne* po nacionalnih in nekaterih drugih knjižnicah v Evropi in v ZDA je pokazalo, da publikacija ni nikjer znana. Preverjanje nacionalnih bibliografij za leta okoli 1843 je prav tako pokazalo, da publikacija ni zabeležena, zato lahko verodostojno sklepamo, da ni bila nikoli razmnožena kot običajna publikacija, ampak izdelana posebej za Kopitarja. V tem nas dodatno potrjuje še dejstvo, da vsebuje za sedaj edini znani primerek (unikat) na litografiji s Silvestrovo podobo lastnoročna podpisa (avtografa) obeh avtorjev: Silvestra (s pripisom: *A son ami Kopitar. Silvestre.*) in Maurina (graverja). Poleg tega ima Knjiga na prvem listu (recto) ročno kaligrafsko zapisano posvetilo: "*A Monsieur Kopitar, hommage du respectueux attachement de l'Auteur. Silvestre.*"

Po primerjavi z dunajskim izvodom *Paléographie universelle* smo z gotovostjo ugotovili, da gre za posebno priredbo snopiča *Paléographie Slavonne*, ki pa ima poleg samostojne vezave v celoplatno še omenjena dopolnila (litografijo portreta, vezne liste, posvetilo in podpise). Sledi za 2. primerkom, če seveda smemo zaupati podatku v natisnjem katalogu Kopitarjeve knjižnice, v katerem gre prav lahko za tiskovno pomoto, nismo našli. Vsekakor lahko z gotovostjo trdimo, da gre za namensko pripravljeno publikacijo, posebej izdelano za Kopitarja in poslano na Dunaj. Gotovo je obstajalo tudi spremno pismo, vendar korespondenca med prijateljema iz 1842 in 1843 ni ohranjena.

Publikacija je torej vsekakor izjemna rariteta, unikum, ki pomeni tudi novost v odkrivanju natančne podobe Kopitarjeve knjižnice. Dosedanje raziskave¹⁹ so jo pač omenjale kot običajno publikacijo na področju cerkvenoslovanskih spisov,

18 *Verzeichniss der in die Verlassenschaft des Herrn Bartholom. Kopitar ... gehörigen wertvollen Bücher und Handschriften : grossentheils sprachwissenschaftlich, vorzüglich in allen slawischen Sprachen, welche den 1845, Vormittags in den gewöhnlichen Lizitations-Stunden ... öffentlich versteigert werden. Wien : zu haben a kr. bei Jakob Bader ... und Matth. Kuppitsch ..., 1845.*

19 Lukan zgolj navaja, da je Silvestre "Kopitarju s posvetilom podaril svojo Slovansko paleografijo" (Lukan 2000: 26).

Slika 2: Silvestrov faksimile Kopitarjevega cirilskega četveroevangelija (1843; f. 1 in f. 107)

pri katerih je Kopitar avtorsko sodeloval. Poudariti je treba tudi, da gre prav gotovo za posebej velikopotezen in velikodušen hommage Kopitarju, ki ga je naredil njegov prijatelj in občudovalec, po vsej Evropi priznan in spoštovan paleografski strokovnjak Silvestre. Knjiga pomeni veliko priznanje Kopitarju kot znanstvenemu filologu, ki je opravil prve zanesljive analize cele vrste slovanskih srednjeveških rokopisov (kodeksov in fragmentov). Najverjetneje je bila to tudi zadnja publikacija, pri kateri je avtorsko sodeloval in jo prejel še za življenja, saj izida *Reimškega evangelija* ni več dočakal.

Delo je dragoceno tudi z vidika razvoja faksimila, zlasti slovanskega in slovenskega. Poleg vzorčnih litografij iz kodeksov in fragmentov iz nahajališč v Franciji, Italiji, Avstriji, Rusiji in od drugod namreč vsebuje tudi prve faksimilirane strani iz slovenske zbirke. Slednje imajo še dodatno pričevanjsko dokumentarno vrednost. Njihova primerjava z današnjo podobo izvirnikov pričuje o procesih naravnega staranja in posledicah obrabe v minulih 160 letih. Ker v Sloveniji nimamo nobenega primerka celotne *Paléographie universelle*, je to edini izvod zgodnjega faksimila, ki sodi med sloveniko. V tem primeru imamo tudi možnost na domačem gradivu analizirati kvaliteto barvne litografije z začetka njenega razvoja v 19. stoletju.

4. Silvestrov *Évangélaire de Reims* /Reimški evangelij/ (1843)

Slovanski kodeks, poimenovan *Texte du Sacre*, je v Evropi postal znan kmalu zatem, ko ga je iz Carigrada prinesel tajnik reimškega škofa leta 1574. V Franciji je bil prvič omenjen leta 1669 v inventarju reimške cerkve, zato je v strokovni literaturi znan kot *Évangélaire de Reims*. Kodeks je bil bogato okrašen z zlatom in dragimi kamni, vseboval pa je tudi relikvije, zato je več stoletij služil kot *Texte du Sacre* (sveto besedilo), ob katerem so prisegali francoski kralji vse do revolucije 1789, ko so skrunilci ukradli vezavo in relikvije. Leta 1717 naj bi si ga ogledal celo ruski car Peter Veliki. Po francoski revoluciji je veljal za uničenega in evropski slavisti so močno obžalovali njegovo izginotje in obsojali barbarstvo jakobincev, še posebej zato, ker so smatrali, da je veliko starejši, kot je v resnici. Jernej Kopitar je kot tedanji vodilni evropski slavist in strokovni poznavalec srednjeveškega rokopisnega gradiva, zlasti slovanskega, pa tudi kot izkušen praktični zbiralec, vedel, da se srednjeveški kodeksi po začasnih izginotjih večkrat znova pojavljajo na različnih koncih Evrope, zato je pozival svoje ruske in francoske znance, naj poskušajo znova najti *Reimški evangelij*.

O nastanku in selitvah kodeksa je v 19. stoletju obstajalo več domnev. Preden ga je natančno preučil, je tudi Kopitar mislil, da ga je v Francijo prinesla Ana, soproga francoskega kralja Henryja, ki je bila Rusinja. Kopitar je reimški knjižnici daroval izvod svoje *Glagolite Clozianus* (1836), v kateri omenja tudi ta kodeks, s prošnjo, da mu posredujejo kakšne informacije o njem. Bibliotekar Louis Paris mu je res sporočil, da je ohranjen, vendar brez dragocenega okrasja iz zlata in dragih kamnov ter relikvij, ki so jih hranili skupaj z njim. Kopitar je objavil prvi prispevek o najdbi leta 1838 in dragoceni dokument spet spravil v strokovno javno zavest. Tako ima nedvomno primarne zasluge za njegovo najdbo, predvsem pa za raziskavo besedila in litografsko objavo. Podčrtati je treba, da je šlo za eno najbolj znamenitih srednjeveških posebnosti, za katero se je zanimal ves evropski kulturni svet. Vaclav Hanka na drugi strani piše, da je kodeks v Reimsu odkril ruski tajni svetnik Aleksander I. Turgenjev in to sporočil v Rusijo, odkoder se je razširila novica o najdbi. Toda Louis Leger zatrjuje, da ga je odkril Paris na Kopitarjevo iniciativo. Znano je tudi, da je relikvijo leta 1717 imel v rokah ruski car Peter Veliki. Že tedaj so njegovi spremljevalci lahko prebrali cirilski del spomenika, niso pa prepoznali glagolskega dela.

Kopitar je pravilno razbral zapis na zadnji strani, da je rutenski (ukrajinski) del besedila v cirilici zapisal opat Prokopije ("*svati prokop opat*"), glagolski del pa je bil zapisan leta 1395 ("*let hospodnih 1395*")²⁰. Hrvaški samostan Sazav na Češkem

20 Navedeno po Hankovi izdaji, NUK, sign. 20368, str. 186.

je ustanovil češki kralj Karel IV. Luksemburški in mu daroval ta dragoceni kodeks.

Sodobni medievalisti potrjujejo, da je Karel IV. sprejel 80 hrvaških glagoljaških benediktincev iz Senja in Pašmana na otoku Krku in jim zgradil samostan v Pragi, le nekaj sto metrov stran od znamenite Karlove univerze. Isti prosvetljeni vladar je leta 1365 ustanovil tudi univerzo na Dunaju. Kdaj in zakaj je bil kodeks s cirilskim in glagolskim besedilom tako bogato okrašen z dragimi kamni, vdelanimi v zlato podlago, ni znano. Kot smo že navedli, je glagolski del datiran z letom 1395 in predstavlja kopijo starejšega hrvaškega rokopisa, verjetno napisanega v Omišlju. Strokovnjaki si niso enotni o kraju nastanka. Nekateri sodijo, da je bil zapisan na Krku in prinešen v Prago, drugi menijo, da je nastal že na Češkem. Vsekakor je bil glagolski del zvezan skupaj s cirilskim rokopisom, ki je rutenske provenience (zapisan v Kijevu) in datira v 12. stoletje, ter izjemno bogato okrašen. Prav tako ni zanesljivih podatkov o tem, kdaj so mu dodali še dragocene svetniške relikvije. Vsekakor je po prihodu v Reims (1574) veljal za sveto besedilo (*Texte du Sacre*), ob katerem so več stoletij prisegali francoski kralji pri obredu kronanja, med njimi: Charles IX., Henri II., Louis XIII. in Louis XIV)²¹.

Kako je prišel v Reims, ni pojasnjeno, vendar verjetno preko Carigrada, kamor so ga prenesli zaradi husitskih bojev na Češkem. Za faksimilirano izdajo so se zaradi slave kodeksa *Texte du sacre* potegovali Rusi, Poljaki, Čehi in Francozi.

Kdo in kdaj je znova odkril ta kodeks, ni zanesljivo ugotovljeno, vsekakor pa je o njegovi najdbi prvi poročal ruski cerkveni zgodovinar A. I. Turgenjev leta 1836. Najden je bil v reimški knjižnici, kjer je delal Louis Paris, zato je verjetno, da ga je odkril on. Za novo najdbo pa je imel veliko zaslug prav gotovo Kopitar²².

Novica o pomembnem odkritju se je hitro razširila, ker je večina slavistov menila, da gre za dokument iz 11. stol., morda sploh za najstarejši cirilski spomenik, ki naj bi bil jezikovno in kulturnozgodovinsko izjemno pomemben. Kopitar se je potrudil, da je takoj po novi najdbi dobil od Silvestra iz Francije primerne kopije, na osnovi katerih je preučil dokument ter zelo hitro in natančno razjasnil njegovo podobo in vsebino. Že poprej je bilo znano, da je spomenik sestavljen iz dveh delov, cirilskega (16 listov) in še enega (31 listov), ki pa ga niso zanesljivo prepoznali vse do leta 1836. Kopitar je ugotovil, da gre za glagolico. Po temeljiti analizi besedila je razbral, da so prejšnji popisovalci zmotno pripisovali nastanek besedila sv. Prokopiju (zaradi pripisa "svati prokop"), ki je deloval v 11. stol.,

21 *Prisega se je glasila: Ainsi le jourons, vouons et promettons sur la sainte et vraie Croix et le saint Évangile touché.* Povzeto po: Darko Zubrinić. *Croatian Glagolitic Manuscripts held outside of Croatia*. Spletni naslov: <http://www.hr/darko/etf/novi.html>

22 *Primerjaj: Antonia Bernard: Jernej Kopitar in Reimški evangelij.* Kopitarjev zbornik. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1996, str. 285-92.

v resnici pa ga je zapisal menih z istim imenom v hrvaškem samostanu Sazava (Emaus) pri Pragi²³. Kopitarjevo pravilno branje in datacija glagolskega dela spomenika sta na eni strani znova utrdila njegovo visoko strokovnost, na drugi pa povzročila razburjenje v znanstvenem svetu, ki se ni poglelo vse do konca 19. stol. Iz njune korespondence je razvidno, da sta se Silvestre in Kopitar dogovarjala za izdajo faksimila *Reimškega evangelija* že v teku priprav za *Paléographie universelle*, v katero sta že vključila dve strani iz tega evangelija. Silvestrovo pismo Kopitarju, datirano 28. sept. 1840, zanesljivo pričuje o nastajanju publikacije²⁴. Gre za izčrpno pisanje, ki v svojem prvem delu vsebuje prošnjo Kopitarju za nabavo materiala za litografiranje, v drugem pa se nanaša prav na pripravo faksimila: "Po vrnitvi iz Belgije sem znova začel z delom, ki sem ga začel pred odhodom ter napisal dvajset strani, rokopis bom zaključil v teku prihodnjega meseca. Zelo skrbno delam in (samoljubno) upam, da v delu ne bo nobenih napak. Prav zato bom vesel, če ga boste (rokopis) pregledali, preden ga pošljemo vrezati oz. vtisniti (a la gravure). Sploh ne mislim, da bi lahko prodali 1000 izvodov in bom zadovoljen, če jih bomo polovico.

Moral bi vas videti in se z vami pomeniti glede te izdaje, vendar bi morali biti zato v Parizu, kakor ste mi predlagali, in sem pripravljen prevzeti stroške vašega potovanja. /.../ Nemogoče bo poslati na Dunaj M. 55 iz Reimsa, vendar bo na voljo v Parizu, ko boste prispeli.

Tukaj (pri nas) ni nihče sposoben primerne raziskave (oz. skrbnega pregleda) te publikacije, dragi gospod, poskrbite torej zato in jo prinesite, ko boste prišli."

Navedeni deli pisma jasno izpričujejo, da Silvestre kot urednik pričakuje od Kopitarja kot najbolj kompetentnega znanstvenika pregled prepisanega besedila spomenikov in njegovo spremno študijo. V tem času očitno še misli, da bo to delo lahko opravil v Parizu, ker dragocenega izvornika ni smel poslati na Dunaj. Iz pisma je tudi razvidno, da je Silvestre prvo kaligrafsko kopijo izdelal že pred koncem leta 1840. Toda iz Kopitarjeve biografije je znano, da je v tem času potoval le še v Rim, od okt. 1842 do maja 1843, kjer je ustanavljal stolico za cerkveno slovanščino, na kateri naj bi se šolali študentje ukrajinske uniatske cerkve, v Pariz pa se kljub vztrajnim Silvestrovim vabilom zaradi preobloženosti z drugim delom in zaradi slabega zdravja ni odpravil. Ta mu je besedilo *Reimškega evangelija* moral poslati v korekturo na Dunaj. Kljub temu je Kopitar odlično opravil svoj veliki delež pri Silvestrovi izdaji.

Kopitarjeva korespondenca izkazuje, da je najverjetneje izdelal latinski prevod celotnega evangeliarja in napisal uvodno študijo z naslovom *Prolegomena historica* v letu 1842 (Bernard 1996: 290). *Reimški evangelij* je izšel v 500 izvodih, od katerih je bilo 300 natisnjenih za Rusijo, ki je izdajo tudi sofinancirala. Ti so bili

23 Primerjaj: Kopitar: *Hesychii glossographi discipulus*, 1839, str. 66. Citirano po izdaji W. Kessler: *Bartholomäus Kopitars "Streitschriften"*. Neuried: Hieronymus Verlag, 1986.

24 *Kopitarjeva korespondenca v NUK*, Ms 579. Prevod smo izdelali neposredno iz izvornika.

Slika 3: Silvestrov faksimile Reimškega evanjelija (1843, Kopitarjev uvod); vzorec iz glagolskega dela

brez Kopitarjevega uvoda, ker je bila ruska pravoslavna cerkev v sporu z rimsko uniatsko oz. rimsko-slovansko cerkvijo, s katero je bil povezan Kopitar.

Faksimile Reimškega evangelija

Za genezo faksimila *Reimškega evangelija* je pomembno še eno Silvestrovo pismo, 27. nov. 1841, v katerem Kopitarja sprašuje, če je pripravljen izdelati latinski prevod besedila in uvodno študijo za izdajo faksimila. Korespondenca okrog evangelija se je nadaljevala še dokaj pogosto v letih 1841 do 1843. V Kopitarjevi zapuščini v NUK je ohranjenih nekaj konceptov pisem Silvestru, ki obravnavajo Kopitarjeve korekture njegovega uvoda in Silvestrovih kopij (Ms 580, št. 116 idr.). Vsa Silvestrova pisma Kopitarju po maju 1841 so na žalost izgubljena. Če bi bila ohranjena, bi še natančneje poznali nastajanje faksimila, katerega izid Kopitar ni doživel. Prve izvode so poslali v Petrograd sredi leta 1844, natis ima letnico 1843.

Zelo pomemben je tiskan oglas za faksimile, ki je ohranjen v 2 primerkih: v Bibliothèque Nationale Paris in v NUK²⁵. Gre za enega od redkih ohranjenih knjigotrških oglasov iz tega časa. Silvestre v njem piše, da je že v *Paléographie Universelle* izdal dve strani iz tega spomenika, 1 cirilsko in 1 glagolsko, sedaj predstavlja zvesto kopijo celotnega rokopisa. Potem navaja kratko zgodovino rokopisa in poudarja, da ga je omenjal že slavni slavist Kopitar v svoji *Glagoliti Clozianus*. Navaja tudi, da bo faksimile imel Kopitarjev uvod, njegov prevod v latinščino in dodatek s pregledom vseh slovanskih abeced in glagolskih okrajšav.

Faksimile je izšel v 10 zvezkih, ki so skupaj stali 80 frankov²⁶. Založil ga je ruski car Nikolaj I., kateremu je tudi posvečen. V 300 izvodih, ki so jih poslali v Rusijo, je moral biti izpuščen uvod zaradi že znanih Kopitarjevih nazorov o uniatski cerkvi. Skupna naklada je bila 500 izvodov, torej 200 (po nekaterih podatkih 100) za prodajo izven Rusije (Ibrovac 1953: 123). Kopitarjev znanstveni uvod vsebuje razvoj slovanske cerkve, popisuje vlogo Cirila in Metoda ter razlaga zgodovino nastanka tega rokopisa. Gre za poslednji Kopitarjev znanstveni spis, v katerem ponovno potrjuje svojo panonsko teorijo. Razprava se je Miklošiču zdela tako pomembna, da jo je ponatisnil v svoji *Slavische Bibliothek*.

Silvestre-Kopitarjeva izdaja je tipičen faksimile tedanjega časa. Reproducirano je sicer celotno besedilo kodeksa v izvornem formatu in s tehnologijo barvne litografije, vendar tako, da je na desni strani reprodukcija strani iz kodeksa, na

25 Pridružen je korekturnemu primerku *Reimškega evangelija*, sig. R 36021.

26 *Popoln naslov se glasi: Evangelia slavice, quibus olim in Regum Francorum oleo sacro inungendorum solemnibus uti solebat ecclesia Remensio, vulgo Texte du Sacre. Ad exemplaris similitudinem descripsit et edidit J. B. Silvestre. Evangelia latine vertit eisdemque interpretationem latinam e regione adjecit B. Kopitar. Lutetiae Parisiorum. Imprimerie de Firmin-Didot.*

vzporedni levi pa latinski prevod besedila. Poleg uvodne Kopitarjeve študije ima izdaja še primerjalno preglednico glagolice ter uvodna posvetila izdajatelja. Kot je razvidno iz prednaročniškega prospekta, je tiskar tudi izredno skrbno izbral papir, ki ga imenuje *papier velin*²⁷, torej tiskovno podlago, ki je dobro posnemala izvorni kozji pergament, na katerem je napisan kodeks. Gre torej za faksimile, ki v poglavitnih merilih (celovita predloga, format, barvna ustreznost, primeren papir, najboljša sočasna tiskarska tehnologija, spremna študija kompetentnega strokovnjaka s kodikološko analizo) ustreza popolnemu faksimilu. Vezan je v bukovi deski, prevlečeni z bakreno pločevino, hrbet je usnjen. Njegova pomanjkljivost je le v tem, da razbija podobo izvirnika s sprotnim vzporednim uvrščanjem latinskega prevoda, kar je bil seveda razumljiv popust znanstvenim in cerkvenim krogom, ki predvsem za tedanje čase eksotične glagolice še niso poznali, razen zelo redkih izjem. Tako moramo ugotoviti, da je ta faksimile neupravičeno prezrt v pregledih evropske literature s tega področja.

Genezo tega faksimila dopolnjuje še ena knjižnična enota iz fondov NUK.

Gre za litografije *Reimskega evangelija*²⁸, ki so se ohranile v podobi nevezanih listov. Za sedaj še nismo mogli zanesljivo ugotoviti, ali je bila mapa s temi odtisi del Kopitarjeve knjižnice in je skupaj z njo prišla na Slovensko v tedanjo Licejsko knjižnico. Signaturna številka, kataložni listič, lastniški žigi in zaščitna mapa izkazujejo, da je bilo gradivo katalogizirano šele med 2. svetovno vojno. Vsekakor so to poskusni odtisi za Silvestrovo izdajo, verjetno namenjeni Kopitarjevemu pregledu pred dokončnim tiskanjem. Najverjetneje gre za korekturni odtis, ki ga je Silvestre poslal Kopitarju na Dunaj, ker ta ni mogel priti v Pariz. To potrjujejo tudi nekateri popravki s svinčnikom, ki so bili upoštevani v dokončno natisnjeni verziji²⁹.

27 V 18. stol. so pri proizvodnji papirja uvedli nov tip kalupa. Fino pletena medeninasta plošča je bila vdolana v lesen okvir. Zaradi gladkega videza je tak papir dobil ime *wove paper*. Že veliko poprej so Arabci in Kitajci izdelovali *wove paper*, toda neposredne povezave njihovih plošč s kasnejšimi evropskimi ni bilo. *Wove paper* so najprej izdelali v papirnem mlinu Jamesa Whatmana starejšega v papirnici Turkey v Kentu. Toda zaslugo za njegovo uporabo v knjigah pripisujejo angleškemu tiskarju John Baskervillu, ki ga je, kakor kaže, predložil kot ustreznega za tiskanje. Sam je na njem natisnil del svoje prve izdaje Vergila leta 1757, čeprav ni uporabil tega papirja v veliko svojih drugih knjig. Angleški tiskarji niso izkoriščali tega papirja vse do konca 18. stol. V Franciji so ga imenovali *papier velin*, in je postal popularen pri tamkajšnjih tiskarjih, še posebej pri Didotih. Ta gladek papir se še zmeraj imenuje *vellum paper*, čeprav nima ničesar skupnega z živalsko kožo. Še zmeraj je mogoče prebrati v kakšnem kolofonu zabeležko, da je knjiga natisnjena na "vellum" ali "japonski vellum".

28 NUK, sign. 36021. Antonia Bernard (1995: 201) v opombi k svojem prevodu Kopitarjevega latinskega uvoda piše, da je v NUK-u le primerek brez tega uvoda. To je zavajajoče, ker ne gre za zvezano publikacijo (popolno knjigo), ampak samo za skupek listov (1 mapa, 94 litografskih odtisov), lahko bi rekli korekturne stolpce, torej za predhodno stopnjo publikacije.

29 Pregledali smo primerek 1. izdaje iz leta 1843 v ÖNB, sign. 14798-C. Alt Mag. V Sloveniji ni nobenega izvoda.

Zanimivo je, da je razglašeni *Reimški evangelij* kot faksimile izšel kmalu za prvo izdajo še dvakrat, vendar v tehnološko in vsebinsko manj dodelani podobi³⁰. Drugo izdajo sta pripravila Silvestre in Paris leta 1852, vendar z uvodom Parisa namesto Kopitarja, Kopitarjev uvod pa je bil že leta 1848 preveden v ruščino. Tudi Silvestrova izdaja ni brez napak. Ruski slavist Martinov in poljski akademik Los sta našla nekaj prepisovalskih in nekaj kaligrafskih napak. Spet novo izdajo, že po Silvestrovi smrti, je pripravil Louis Leger (1899), vendar brez barv, brez uvoda in brez prevoda v latinščino³¹.

Svojo izdajo *Reimškega evangelija* je leta 1846 pripravil V. Hanka³², vendar je doživela ostro kritiko. S Kopitarjevo knjižnico sta prišla v Slovenijo kar dva izvoda te izdaje, ki sta oba še lepo ohranjena v fondih NUK. Hanka si je močno prizadeval, da bi ta spomenik, ki naj bi izvorno nastal na Češkem, izdali v Pragi ali pa skupaj s Poljaki. Tudi potem, ko je Kopitar že preštudiral *Reimški evangelij* in na koncu glagolskega dela odkril letnico 1395, prvi, cirilski del, pa postavil v 12. stol., je bil Hanka še zmeraj prepričan, da je prvi del starejši in da ga je napisal sveti Prokopije. Svojo prizadevanja za izdajo je končno uresničil z lastno izdajo, ki pa je ne moremo šteti za faksimile. Besedilo je sicer objavljeno v celoti, vendar tako, da je na levih straneh prečrkovano v latinico, na desnih pa natisnjeno v cirilici. Ker Hanka ni mogel zagotoviti litografij v glagolici, je dal tudi izvorno glagolski del natisnit v cirilici. Poleg tega je tudi zrcalo strani pomanjšano (izvirnik: 33 cm, Hankov natis: 23 cm), tudi inicialke in drugo okrasje ni obarvano, kakor pri Silvestru.

5. Faksimile Prešernovih Poezij (1909)

Avtor: France Prešeren

Naslov: Poezije Doktorja Fr. Prešérna. Facsimile- Ausgabe des Manuscripts mit dem Imprimatur vom 13. Juli 1840.

Nastanek izvirnega rokopisa: 1846

Impresum faksimila: Ljubljana – Dunaj, 1909

Tiskarna: Blasnik (Lj.) – Angerer & Göschl (Dunaj)

30 *Evangélaire slave dit Texte du Sacre, fac-simile par J. B. Silvestre. Paris: V. Didron, 1852 (brez barv) in Evangélaire slave dit Texte du Sacre, de la Bibliothèque de Reims, 1899 (brez prevoda).*

31 *To izdajo Zotter uvršča v svojo Bibliografijo faksimilov, medtem ko prve, Silvestrove, ne, ker še ne sodi v časovni okvir (od 1880), ki ga je zajel v svojem popisu. Tudi Hankova ni vključena.*

32 *Podatki o publikaciji: Sazavo-emmauskoe sviatoe blagoviestvoovanie, nyněže Rem'skoe = Sazavo-emmauzskoje svjatoje blagovestvoovanie, nyněže Remeskoje. V češ'skoi Pražě: pečat i bumaga pridvornoj knigopečatni synov Bogumila Gaaze, 1846. 23 cm. NUK, sign. 20368 in 20667.*

- Faksimile cenzurno-tiskarskega rokopisa iz leta 1846. NUK, sign. Ms 788.
- Naklada: nekaj nad 300 izvodov, od tega nekaj nad 100 bolje odtisnjenih v mapi iz svinjskega usnja, drugi v škatlah iz lepenke.

Če ta faksimile analiziramo z vidika dosežkov tedanje razvojne stopnje, moramo ugotoviti, da ustreza temeljnim strokovnim zahtevam. Izdelan je po unikatni rokopisni predlogi, ki je reproducirana v celoti, tiskarska tehnika je črno-bela fotolitografija, tiskovna podlaga je kvaliteten ročno izdelan papir, format natančno ustreza izvorniku le v zrcalu zapisa, ne pa tudi v velikosti listov (izvirnik: 21x17 cm, faksimile: 24x18 cm), zato dobimo napačen vtis, da je rokopis večji, kot je v resnici. Faksimile je samostojna enota.

Ob tem faksimilu so utemeljeni tudi nekateri pomisleki. Osnovi strokovni problem je v že v predlogi sami, ki je sicer unikatna, čeprav gre za enega od dveh zapisov, ki jih je Prešeren izdelal za državno cenzuro, in sicer tistega, ki ga je potem izročil tiskarju. Zaradi drobnih razlik v obeh rokopisih seveda lahko vsakega smatramo za unikatnega. Večja težava je v dejstvu, da je šlo za komaj 62 let star rokopis. V tistem času, in tudi kasneje, stroka sicer ni izrecno predpisovala, da so za faksimiliranje ustrezne samo stare (antične in srednjeveške predloge), vendar je bila taka prevladujoča praksa³³. V našem primeru odstopanje lahko utemeljujemo s tem, da gre za izjemno pomembno besedilo, ki je konstituiralo slovensko umetniško poezijo. Hujša pomanjkljivost je to, da faksimila ne spremlja študijska publikacija, ki je bila sicer pred izidom napovedana. Posebna odlika tega faksimila je natančna in dosledna reprodukcija predloge po stanju, v kakršnem je bila takrat ohranjena, pri čemer sta posneta tudi pečat in vrstica državnega upravnega organa, ki je zbirko prejel v odobritev. Gre za dragocen detajl, ki danes ni več ohranjen na izvorniku, zato ga verodostojno poznamo prav iz tega faksimila. Faksimile še ne dosega barvne avtentičnosti izvornika, ker gre za enobarvni tisk.

Faksimile Prešernovih *Poezij* je bil na Slovenskem velika novost v svojem času. Dejstvo, da se je založnik, ki je bil hkrati tudi tiskar, odločil za natis skupaj z dunajsko klišarno, kaže na to, da ni imel sam ustrezne tehnološke opreme³⁴. Moderen knjigotrški pristop je razviden iz prednaročniške akcije, za katero so

33 Zotter v svoji *Bibliografiji faksimilov ne upošteva predlog, ki so nastale po letu 1550, vendar zgolj zato, da ne bi bil popis preobsežen.*

34 *Carl Angerer (1838-1916) je že leta 1871 ustanovil na Dunaju "fotokemijsko" delavnico in se čez dve leti povezal s svojim svakom Alexandrom Göschlom. S fotokemijskim postopkom sta na kamnite ali bakrene plošče prenašala fotografije, rokopise in druge predloge. Zlasti Angerer velja za prenovitelja knjižne ilustracije in avtotipije. V svojem času je bila njuna delavnica najuspšnejša v avstroogrskem prostoru, zato je tudi Blasnikova tiskarna za natis faksimila uporabila njihovo tehnologijo. Podatki o Angerer-Göschlovi klišarni so pridobljeni na spletnem naslovu (9. 2. 2004) http://fotomuveszet.elender.hu/9812/981216_eng.html*

pripravili kar troje tiskanih gradiv: lepo izdelan in na glaziranem papirju natisnjen knjigotrški vabilni letak (2 lista, format A4), dve faksimilirani strani rokopisa (naslovna z vrvico in pečatom in ena notranja s pesmijo *V spomin Andreja Smoleta*) in naročniško dopisnico. V letaku sta enakovredno in učinkovito predstavljena pomen Prešernove poezije in lastnosti faksimila³⁵. Publikacija je doživela ugodne recenzije v slovenskem in omembe tudi v tujem tisku³⁶.

6. Ostali predmoderni faksimili rokopisov

6.1 Henrik Smrekar - črnovojnik (1919)

Publikacija je nedvomno natis unikatne predloge, ki je kombinacija likovnih (risarskih) in rokopisnih elementov. Ker se izvirnik ni ohranil, ne poznamo njegovih natančnih dimenzij niti pisne podlage. Natis izkazuje, da je bila predloga izpisana in izrisana s peresom in črnim tušem. Tiskarska tehnika je črno-bela litografija na zelo kvalitetnem, mehkem in voluminoznem ročno izdelanem papirju. Brošura je nekakšen vmesen pojav med faksimilom in stripom. Upoštevati jo je treba, ker gre za posnetek zaključene in celovite predloge. Zaradi zgodnjega nastanka je razvojno zanimiva.

6.2 Njegošev Gorski venec (1931)

Publikacija je za svoj čas zelo solidno izdelan faksimile novodobnega rokopisa. Izvirni rokopis je reproduciran v naravnem formatu in tudi barvno dokaj verodostojen. To je celo prvi v vseh pogledih tehnično sodoben faksimile, ki je bil v celoti izdelan v Ljubljani. Gre za obojestranski dvobarvni tisk. Reprodukcijske so natisnjene tako, da imajo bel rob, kar omogoča natančno razvidnost neravnih robov izvirnika. Škoda je le, da faksimila ne spremlja študijska publikacija. Vezan je v celoplatno, vendar vezava ni fingirana, saj ne skuša posnemati vezav iz časa nastanka rokopisa.

35 *Letak ima naslov Prešeren redivivus! Uporabljen je že tudi termin faksimile, vendar v oklepaju, kar kaže, da je bil še premalo znan, da bi ga lahko učinkovito uporabili v marketinški publikaciji. Zanimivo je, da je založnik poudarjal tudi velike stroške, ki jih zahteva faksimilirana izdaja. Verjetno je s tem namigoval na dunajske partnerje, brez katerih ni šlo.*

36 *Zanimiva je že napoved izida v strokovnem časniku Slovenski prehled X/1908, št. 2, str. 285. V Sloveniji sta najbolj izčrpnii predstavitvi izšli v časniku Slovenski narod 1909/15. aprila/, št. 84, str 1. in v reviji Dom in svet 1909, str. 229.*

6.3 Šopek Cankarjevih pisem iz Slovenskih goric na Rožnik (1943)

Publikacija ima predvsem tehnološke lastnosti faksimila: natančen posnetek izvirnih pisem in podobnih predlog tako glede barvne ustreznosti kakor izbire pisne podlage. Spremlja jo tudi samostojen komentar. Predloga žal ni zaključena vsebinska ali kulturnozgodovinska celota. Vsekakor gre za prvi slovenski primer v celoti oštevilčene izdaje (500 izvodov) in kvaliteten tiskarski izdelek.

B. REPRINTI (IN FAKSIMILI TISKOV)

1. Ain neues lied von den kraynnerischen bauren (1877)

Za prvi poskus slovenskega faksimila tiska smemo pogojno šteti reprodukcijo letaka iz leta 1515. Pogojno zato, ker ne gre za samostojno izdajo, temveč le za priložo v strokovni publikaciji *Letopis Matice slovenske 1877*, sicer pa ima vse poglobitve lastnosti faksimila, zlasti še, če upoštevamo njegov zgodnji nastanek. Izvirnik je nastal kot samostojen tisk na enem samem listu (potiskan enostransko), ki se je (po sedanjih podatkih) ohranil le v dveh primerkih (Ljubljana, Berlin). Reprodukcijska je izdelana v naravnem formatu po izvodu, ki ga hrani NUK, ob pripravi faksimila pa je bil v lasti Slovenske matice. Komentar v obliki strokovnega članka je pridružen reprodukciji.

2. Krajčevi izdaji Valvasorjevih del (1877-79, 1882)

Poseben primer reprintov sta Krajčevi izdaji Valvasorjevih del: *Die Ehre des Herzogthums Krain / von Johann Weichard Freiherrn von Valvasor (1877-1879)* in *Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae & modernae Completa (1882)*. V resnici gre za drugi izdaji, kar založnik in tiskar tudi izrecno navaja. Odstopanja od izvirne izdaje so sicer manjša, vendarle toliko pomembna, da izdaje ne moremo šteti k popolnim reprintom. Glavne spremembe so v reprodukciji bakrorezov, ki so prerisani iz izvirnih, spremenjena je tipografija, nekoliko pa celo paginacija.

3. Valvasorjeva *Topographia Archiducatus Carinthiae* (1928, 1975)

Prva publikacija, ki je bila v slovenskem tisku (Stelè 1928: 5) označena s strokovnim terminom faksimile, je bila spet Valvasorjeva *Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae et modernae completa*. V resnici gre za klasični reprint, ki je prvič izšel v Celovcu 1928 in še enkrat prav tam 1975. Izdaja je natančen posnetek izvirne izdaje in odličen tiskarski izdelek, vendar ga ne moremo imeti za faksimile, ker ne gre za unikatno predlogo, ampak za prvotno razmnožen tisk, ki je ohranjen v večjem številu izvodov. Zanimiv je podatek, da je tiskarske plošče izdelala ista delavnica (Göschl) kot za faksimile Prešernovih *Poezij* (1909). Poudariti je treba, da se publikacija v svojem kolofonu ne razglašča za faksimile, ampak

za nespremenjeno izdajo. Kljub temu je prav ob njej v našo tiskarsko in knjigo-trško, pa tudi bibliotekarsko terminologijo prišel in se prijel termin faksimile, ki se še zmeraj neselektivno uporablja tudi za reproducirane ponatise redkih tiskov.

4. Trubarjev Catechismus in der Windischenn Sprach (1935)

Po unikatnem izvodu dunajske Nacionalne biblioteke je v juliju in avgustu l. 1935 izdelala njihova fotografska delavnica foto-posnetke prve slovenske knjige, ki so služili klišarni St. Deu v Ljubljani kot predloga za klišeje. Pripravo in izdelavo reprodukcije je vodil Silvester Škerl.

Posnetek je mogoče smatrati za faksimile, ker gre za prenos celotne unikatne predloge, čeprav prvotno natisnjene v večjem številu izvodov. (Pre)kratka spremena beseda ni v samostojnem zvezku, ampak dodana na koncu. Publikacija je izdelana v tehniki knjigotiska in ne posnema barvne podobe izvirnika. Naklada: 1200 izvodov. Izdaja je pomembna predvsem zato, ker je prva v seriji reprodukcij naše prve knjige, sicer pa ne dosega sočasne kvalitete evropskih faksimilov.

5. Prešernova Sonetni venec in Gazele (1957)

V letu 1957 je Cankarjeva založba za svojo takrat ustanovljeno enoto Antikvariat Cankarjeve založba izdala dve Prešernovi pesnitvi, ki sta izvirno izšli kot prilogi v časniku Illyrisches Blatt (*Sonetni venec* 1834, *Gazele* 1833).

Drobna tiska sta razmeroma kvalitetna reprints po izvirnem formatu brez spremnih študijskih dopolnil. Izdelana sta brez posebnih ovojev.

6. Trubarjeva Koledar in Prvi psalm (1957)

Po *Katekizmu* (1550) gre za prva reprints dveh manjših Trubarjevih del. Prvo je v izvirniku le del obsežnega *Provega dela Novega testamenta* (1557/58), drugo pa je v izvirniku samostojen tisk (1579). Izdaji je pripravila prav tako Cankarjeva založba za svoj antikvariat. Reprints imata pridruženi kratki študiji Mirka Rupla, ki se je tedaj znanstveno ukvarjal z raziskavo slovenske protestantske književnosti in sistematično zbiral izvirnike in začel izdajati njihove reprints.

7. Reprints protestantike v letu 1959

Mirko Rupel si je še naprej prizadeval sočasnim raziskovalcem in ljubiteljem predstaviti slovensko in hrvaško protestantiko, zato je leta 1959 pripravil še tri reprints: Trubarjev prvi *Abeceknik* (1550), Dalmatovo cirilsko *Tablo za dicu* (1561) in Konzulovo glagolsko *Tablo za dicu* (1561). Tudi pri teh izdajah gre za reprints v izvirnem formatu, ki vsebujejo le dokaj dober posnetek izvirnega tiska. Vse tri publikacije so drobne brošurice, namenjene poznavalcem in ljubiteljem. Kratke spremne študije so pridružene reprintom.

II. UGOTOVITVE ANALIZE GRADIVA

Splošne značilnosti slovenskega predmodernega faksimila

Začetni razvoj slovenskega faksimila izkazuje povsem skladno podobo z evropskim. Spodbudila ga je pozornost strokovnjakov, predvsem filologov in paleografov, ki so v 19. stoletju odkrivali in raziskovali dragocene srednjeveške rokopise in jih želeli čimbolj verno reproducirati. Tako seveda ne preseneča, da se je tudi razvoj našega faksimila pričel na tujem. Slovenci smo imeli posebno srečo, da je v enem od glavnih evropskih kulturnih središč, na Dunaju, deloval Jernej Kopitar, ki ni odkrival samo slovenskih pisnih kulturnih spomenikov ampak tudi druge slovanske, in z njihovimi objavami prispeval, da so tudi nekateri evropski faksimili iz tega časa zaradi njegovega avtorskega prispevka tudi slovenski.

Podčrtati je treba, da je slovenski faksimile že od samega začetka nastal povsem v skladu s strokovno predpostavko, da gre pri faksimilih predvsem za posnetke starih dragocenih rokopisnih predlog. Glede na strokovna načela, s katerimi opredeljujemo moderni faksimile, lahko ugotovimo, da smo Slovenci v obdobju predmodernega faksimila dobili kar 12 enot, od katerih smemo vsaj 4 smatrati za prave faksimile, ker v vseh temeljnih pogledih zadoščajo osnovnim kriterijem:

- *Brižinski spomeniki* (Köppen, 1827),
- *Reimški evangelij* (Silvestre-Kopitar, 1843),
- *Prešernove Poezije* (1909),
- *Gorski venec* (Blasnikova tiskarna v Ljubljani, 1931).

Pri tem je treba poudariti še nekaj razvojno pomembnih dejstev. Po prvem faksimilu *Brižinskih spomenikov* v tem obdobju nastanejo še trije (Vondrákov, Ramovš-Kosov in Isačenkov), ki pa ne prinesejo nič pomembno novega, ne v uredniškem ne v tehnološkem pogledu. Razmeroma zgodaj se Slovenci lotimo faksimilov novodobnih rokopisov (*Prešernove Poezije*, *Šopek Cankarjevih pisem*) avtorjev, ki sta tudi pozneje najbolj priljubljena. Prvi faksimile je bil na Slovenskem natisnjen šele v 20. stoletju (*Prešernove Poezije*, 1909), in še takrat v sodelovanju z dunajsko klišarno. K faksimilom smemo prišteti tudi reprodukcije unikatnih ali izjemno redkih tiskov iz 16. stoletja (*Ain neues lied von den kraynnerischen bauren*, 1515, Trubarjeva *Katekizem* in *Abecednik*, 1550). Zlasti slednja sta bila oba v prvem poskusu izdelana preskromno glede na tedanje tehnološke možnosti.

Že v tem času so nekateri založniki in izdajatelji k faksimilom prištevali tudi reprodukcije prvotno natisnjenih del, vendar gre v resnici za tehnološko bolj ali manj dodelane reprinte. Najboljši dosežki te vrste izdaj sta Krajčeva reprinta Valvasorjevih del (*Slava Vojvodine Krajnske*, 1877-79 in *Topografija Koroške*, 1882) ter zlasti Rauneckerjev reprint prav tako Valvasorjeve *Topografije Koroške* (1928).

Citirana literatura

1. **Docen** (1807). Docen, Joseph. Anzeige einiger Denkmäler der Slavischen Sprache aus dem X. Jahrhundert. *Neuer literarischer Anzeiger* (München) 2 (12).
2. **Reisp** (1970): Reisp, Branko: Faksimilirane izdaje naših tiskov, rokopisov in grafičnih listov, ki so jih izdale slovenske založbe v letih 1909 do 1969. *Knjižnica* 14 (1-4), str. 136-146.
3. **Lukan** (2000): Lukan, Walter: *Jernej Kopitar in evropska znanost v zrcalu njegove zasebne knjižnice*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2000, str. 25.
4. **Ibrovac** (1953): Ibrovac, Miodrag: *Kopitar i Francuzi*. Beograd: Naučna knjiga, 1953. (Predvsem poglavje 8, str. 110-127.)
5. **Wattenbach** (1958): Wattenbach, Wilhelm: *Das Schriftwesen in Mittelalter*. Graz, 1958.
6. **Verzeichniss** der in die Verlassenschaft des Herrn Bartholom. Kopitar ... gehörigen wertvollen Bücher und Handschriften : grossentheils sprachwissenschaftlich, vorzüglich in allen slawischen Sprachen, welche den 1845, Vormittags in den gewöhnlichen Lizitations-Stunden öffentlich versteigert werden. Wien : zu haben a kr. bei Jakob Bader ... und Matth. Kuppitsch, 1845.
7. **Zubrinčić** (2003): Zubrinčić, Darko: Croatian Glagolitic Manuscripts held outside of Croatia. Spletni naslov: <http://www.hr/darko/etf/novi.html>.
8. **Bernard** (1996): Jernej Kopitar in Reimški evangelij. *Kopitarjev zbornik*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1996, str. 285-92.
9. **Kopitar** (1839): Kopitar, Jernej: Hesychii glossographi discipulus, 1839, str. 66. Citirano po izdaji W. Kessler: Bartholomäus Kopitars „Streitschriften“. Neuried: Hieronymus Verlag, 1986.

Uporabljeni viri

1. **Samostojne izdaje BS**: Köppen (1827), Kopitar (1836), Janežič (1854), Miklošič (1854, 1861), Vostokov (1865), Maľkovsky (1873), Sket (1893), Vondrák (1896), Glocke (1904), Grafenauer (1922), Sievers (1925), Ramovš-Kos (1937), Weingart (1938, 1949), Grivec (1942), Isačenko (1943), Ján (1956), Kolarič (1968), Kronsteiner (1979), Toporišič-Gjurin (1981), SAZU (1992, 1993), Jež (1994, 1995), Mikhailov (1998).
2. **Sobranie slovenskih pamjatnikov**, nahodjaščihsja vně Rossii. Sost. Petrom Keppenom. Kn. 1. Pamjatniki sobrannye v Germanii., str. 1-20, priloženija f.

- I-IX. Gramatičeskija ob'jasnenija na tri stat'i Frenzingejskoj rukopisi, str. 21-86. Sanktpeterburg 1827. NUK, sign. 19889, iz Kopitarjeve zbirke.
3. **Frisinske památky.** Jich vznik a význam v slovanském písemnictví. Podává Václav Vondrák. Praxe : J. Otto, 1896, 82 str. Razvrstitev spomenikov od I-III je že taka kakor v izvirniku.
 4. **Die Ehre des Herzogthums Krain** I/IV Bd. 2. unveränderte Auflage. Rudolfswerth : J. Krajec, 1877–1879.
 5. **Das Erz-Herzogthum Kärndten** von Johann Weichard Freiherrn von Valvasor. 2. unveränderte Aufl. Rudolfswert : J. Krajec 1882.
 6. **Paléographie universelle.** Collection de fac-simile d'écriture de tous les peuples et dt tous les temps. Paris: Firmin-Didot, 1839-1841.
 7. **Silvestre, Joseph Balthazar**, b. 1791. Champollion-Figeac, M. (Jacques-Joseph), 1778-1867. Champollion-Figeac, Aime Louis, 1813-1894.: Universal palaeography : or, Fac-similes of writings of all nations and periods, copied from the most celebrated and authentic manuscripts in the libraries and archives of France, Italy, Germany, and England / by M. J. B. Silvestre ; accompanied by an historical and descriptive text and introduction by Champollion-Figeac and Aime Champollion, fils ; translated from the French, and edited, with corrections and notes, by Sir Frederic Madden. Place: London : Publisher: H. G. Bohn, Date: 1850. Slovanski delež je vključen v drugi volumen. Signatura dunajskega izvoda: 393138.
 8. **Silvestre, Joseph Balthazar** (avtor litografij in urednik), Champolion-Figeac, Jacques-Joseph in Aimé, Louis (avtorja besedil): Paléographie Slavonne. Paris: Firmin Didot freres, 1843; 30 folio, avtorjev portret.
 9. *Evangelia slavice*, quibus olim in Regum Francorum oleo sacro inungendorum solemnibus uti solebat ecclesia Remensio, vulgo *Texte du Sacre*. Ad exemplaris similitudinem descripsit et edidit J. B. Silvestre. Evangelia latine vertit eisdemque interpretationem latinam e regione adjecit B. Kopitar. Lutetiae Parisiorum. Imprimerie de Firmin-Didot.
 10. **Sazavo-emmauskoe sviatoe blagoviestvovanie**, nyněže Rem'skoe = Sazavo-emmauzskoje svjatoje blagovestvovanije, nyneze Remeskoje. V češ'skoi Prazě : pečat i bumaga pridvornoj knigopečatni synov Bogumila Gaaze, 1846. 23 cm. NUK, sign. 20368 in 20667.
 11. **Kopitarjeva korespondenca v NUK**, Rokopisna zbirka, Ms 579.

Dr. Mihael Glavan je zaposlen v Narodni in univerzitetni knjižnici kot vodja Rokopisne zbirke.

Naslov: Turjaška 1, 1000 Ljubljana

Naslov elektronske pošte: mihael.glavan@nuk.uni-lj.si